

NIŠTA NOVO: JEDNA OD BROJNIH PRIMJEDBI ELIMINATIVIZMU

Stipe Buzar, student Filozofskog fakulteta Družbe Isusove,
Zagreb

Uvod

Filozofija uma, s body-mind problemom kao svojim sastavnim, po meni najzanimljivim dijelom, svoj začetak pronalazi, u najgorem slučaju, u mislima Renea Descartesa. Govor o duši i duhu pronalazimo još i starih Grka, no ipak je Descartes prvi koji pokušava racionalno objasniti interakciju između ova dva entiteta, pri čemu nailazi na gotovo nerazriješive probleme. Ipak, filozofija uma kakva nam je danas poznata, počinje tek u 20. stoljeću Ryleovom kritikom kartezijanskog dualizima. Nakon Rylea, koji je po ovom pitanju bio bihevorist, problem uma i tijela kroz naredna se desetljeća grana u više različitih struja poput reduktivnog materijalizma, nereduktivnog materijalizma, funkcionalizma, eliminativizma itd. Većina ovih naziva označavaju izričita materijalistička stajališta, no zadatak je ovoga rada zaustaviti se na jednom, najpogubnijem od njih, i još jedanput reflektirati o temeljima na kojima je sazdan. Riječ je svakako o eliminativnom materijalizmu.

1. Opće značajke eliminativizma

Kako bih omogućio, možda i neupućenom čitatelju, razumijevanje eliminativističkih stajališta, pokušao bih prvo predstaviti teoriju iz koje je sam eliminativizam potekao, tj. od koje se odvojio pokušavajući izbjeći probleme na koje je prethodna teorija naišla. Smatram da će neutemeljenost eliminativizma postati mnogo transparentnija ukoliko pokažemo nelegitimnost prijelaza iz reduktivnog u eliminativni materijalizam.

1.1. Reduktivni materijalizam (teorija identiteta ili istovjetnosti)

Teorija istovjetnosti za razliku od klasičnog i nekoć opće prihvaćenog dualizma, tvrdi da um i tijelo nisu dva razdvojena i zasebna entiteta. Prema njoj, sva su naša mentalna stanja (svijest, vjerovanja, želje itd.) ustvari samo fizička stanja mozga. No to ne znači da mentalna stanja ne postoje, nogo da ona ne predstavljaju nešto iznad ili pored našeg mozga i njegovih fizičkih stanja. Ukratko, termini mozak i um raferiraju na istu stvarnost, mozak, tj. nisu ontološki neovisni.

1.2. Eliminativni materijalizam

Drugačije stajalište zauzima eliminativist (ukoliko je u njega uopće moguće zauzimanje stava), koji ne želi sprovesti redukciju uma na tijelo, i koji upravo zbog problema na koje redukcionizam nailazi (što nije tema današnje rasprave) tvrdi da je redukcija nemoguća. Novi pristup koji nam je sada donešen na razmatranje trebao bi biti mnogo jednostavniji, a sastoji se od potpune eliminacije mentalnog. Naime, umjesto da pokuša svest jedan entitet na drugi, eliminativist odlučuje u potpunosti odbaciti onog koji mu stvara probleme. I tako, za razliku od teorije identiteta, ova nova materijalistička inačica tvrdi da termini kao što su propozicionalni stav, svijest, vjerovanja, intencionalnost itd. ne referiraju ni na što. Mozak i njegova fizička stanja više nisu uzrok svijesti ili sama svijest, već fizička stanja i samo fizička stanja.

Posljedica prihvaćanja ovakve teorije i njenog provođenja u praksu, bila bi potpuno isključivanje našeg uobičajenog mentalističkog jezika (bol, želje, vjerovanja) iz našeg opisa vlastitih unutrašnjih stanja te prihvaćanje i korištenje isključivo neurološkog jezika pri opisu tih stanja. Primjerice, kada bi smo se opekli, ne bismo rekli da nas boli, nego da su nam se aktivirala c-

vlakna u mozgu (Rorty, 1990). Naravno, takav nam je način govora potpuno stran i duboko protuintuitivan, no eliminativist je uvjeren da je naš dosadašnji način govora o našim unutarnjim stanjima tek puko *teoretiziranje*, a nikako *izvješavanje*.

1.3. Argumenti u prilog eliminativizmu

Zanimljiva je činjenica da eliminativist ne započinje svoju obranu navodeći izravnu filozofsku ili prirodoznanstvenu argumentaciju u prilog svojoj teoriji. Umjesto toga, on se više-manje koristi kritikom tzv. pučko-psihološke teorije, što bi trebalo rezultirati njenim odbacivanjem, nakon čega nam i ne preostaje ništa drugo doli prihvaćanja eliminativističkog stajališta. Pučka psihologija (naš govor o unutrašnjim stanjima sredstvima uobičajenog mentalističkog jezika) je u ovom kontekstu prikazana kao *potpuno promašena teorija o onome što se događa u našem mozgu*. I termin svijesti je u tom slučaju nešto što pripada toj zastarjeloj i pogrešnoj teoriji te skupa s njom mora biti odbačen. No, zašto bi takav govor bio sasvim pogrešan, ako su već i redukcionisti tvrdili da je svijest samo produkt fizičkih procesa u našem mozgu, a ipak nisu imali tendenciju eliminirati je?

Kao što smo već rekli, eliminativisti tvrde da nije moguće svesti svijest na fizičke procese, *ali zato što ona uopće ne postoji*. Da bi potkrijepili jednu tako radikalnu tvrdnju okreću se povijesnim situacijama u kojima također nije bilo moguće reducirati jednu teoriju na drugu, te je stara bivala u potpunosti zamijenjena novom. Naime, na isti način kao što nije bilo moguće reducirati demone i vještice na viruse i bakterije, nakon što su potonji otkriveni kao stvarni uzročnici bolesti, nije moguće niti reducirati svijest na mozak, već ju kao i demone moramo izbaciti iz našeg znanstvenog i svakodnevnog govora. Koristiti termine svijest, vjerovanje itd. puko je teoretiziranje o onom što se zapravo (i jedino) događa, o neurološkim procesima.

Ostali argumenti eliminativista temelje se uglavnom na ukazivanju na jednostavnost i preciznost koje proizlaze iz njihove teorije kada je u pitanju opis naših unutrašnjih stanja, kao što je i obično slučaj kod svake teorije koja se slaže ili proizlazi iz kvajnovskog naturalizma.

2. Pogreška u temelju eliminativizma

Čini se primjerenim da jedna toliko radikalna i kontroverzna teorija naleti na val kritike. Najčešći argumenti protiv nje su (1) argument iz samopobijanja – eliminativist ili ima

vjerovanje da vjerovanja ne postoje (što je protuslovno) ili nema nikakvih vjerovanja pa ne vjeruje niti vlastitoj teoriji; (2) argument koji tvrdi da pučka psihologija nije teorija te ju se ne može kao teoriju niti pobijati; (3) argument koji tvrdi da pučka psihologija jest teorija, ali vrlo uspješna teorija (Ramsey, 2003).

No, možda nam ovi argumenti nisu u tolikoj mjeri potrebni, štoviše, argumenti (2) i (3) samo donose nova pitanja i bude beskrajne rasprave o statusu pučke psihologije.

Argument kakav nam je u ovom slučaju potreban mora biti jednostavan, barem onoliko koliko to eliminativizam pretpostavlja za sebe. Takav argument trebao bi naprosto pokazati da se svijest ne može eliminirati na način na koji smo izbacili demone i vještice. Zato se moramo zapitati: Postoji li neka bitna razlika između govora o svijesti i govora o demonima i koji bi primjeri najbolje izrazili tu razliku?

2.1. Kategorijska pogreška

Bitna razlika između demona i svijesti u našem slučaju zaista postoji, štoviše, vrlo je lako uočljiva, ali je forma eliminativističkog argumenta takva da tu razliku prikriva. Naime, eliminativist u svojoj argumentaciji pretpostavlja da su svijest i

ostali pučko psihološki termini namijenjeni *objašnjavanju* nečega, no to nije slučaj.

«Svijest je neopažljivi entitet, ali nije teoretski entitet niti je 'svijest' teoretski pojam. Teoretski entiteti uvode se u znanost da bi se objasnile razne pojave , ali svijest nije pojam pomoću kojega se nešto objašnjava; naprotiv, svijest jest nešto što treba objasniti. [...] No, jasno je da taj pojam neće, kao niti propozicionalni stavovi ili osjeti, biti upotrijebljen u završnoj teoriji, jer završna će teorija biti *explanans*, dok će pojmovi kao to su svijest, osjeti, iskustvo, percepcija, propozicionalni stavovi itd. uvijek ostati ono što jesu – *explanandumi*, dakle entiteti koje treba objasniti. Loše bi bilo da *explanans* sadrži iste one pojmove koje je htio ili trebao objasniti. Kada bi bilo tako, onda ustvari objašnjenja ne bi niti bilo jer bi ono bilo cirkularno.» (Pećnjak, 2002)

Očito je termin svijesti shvaćen na krivi način te je osnovna pogreška eliminativizma ustvari kategorijska pogreška kojom je cijela suvremena problematika uma i tijela započela. Termini su korišteni na krivi način. Izgleda nam kao da je ovakav protuargument ustvari isti onaj koji tvrdi da pučka psihologija

nije teorija, međutim, ovdje se ne bavimo pučkom psihologijom kao cjelinom, koja također pokušava teoretski obraditi svoje probleme, ovdje se bavimo konkretnim pojmovima za koje smatramo da su u jednoj teoriji – eliminativizmu – pogrešno protumačeni. To ne znači da se mnoge greške nisu potkrale i u pučko psihološkim tumačenjima, jer upravo su i one vjerojatno često činile kategorijsku pogrešku koristeći termine *explananduma* u *explanansu*. Ipak, i u pučkoj psihologiji, ali i u redukcionizmu i svim ostalim teorijama, svijet je nešto što treba protumačiti, a ne nešto čime bi se tumačilo.

2.2. *Problem Antipodejaca*

Ukoliko sam uspio prikazati kako je eliminativizam sa svim svojim nastojanjima naprosto pogrešno utemeljen, htio bih se na trenutak osvrnuti na nelegitimnost i nepotrebnost prijelaza iz teorije istovjetnosti u eliminativni materijalizam. Smatram da je to sada najbolje učiniti na primjeru Antipodejaca Richarda Rortya (Rorty, 1990). Bili bi to stanovnici drugog planeta, posvema slični nama, ali ne bi posjedovali pojam duha i svijesti. Kada bi se opekli izjavili bi da su im se stimulirala c-vlakna umjesto da ih boli. Po svemu oni izgledaju kao savršen primjer eliminativističkog ponašanja. No, postoje razlozi za vjerovanje da

i oni posjeduju svijest iako im je sam taj pojam nepoznat. Naime, kada su ih zemaljski znanstvenici upitali kako znaju da su im stimulirana c-vlakna, prvi im je odgovor bio taj da *jednostavno znaju*. Mislim da je ovo prvo mjesto u opisu Antipodejaca u kojem Rorty čini pogrešku, jer reći da nešto jednostavno znamo na zemaljskom jeziku obično je iskaz o nekoj intuiciji koju imamo, a dobro znamo da u eliminativizmu nema mjesta intuicijama. Nakon toga, zanimalo je naše znanstvenike je li razvijena antipodejska neurologija otkrila kakvo popratno neuronsko stanje (za koje možemo tvditi da je uzrok te intuicije) koje bi im omogućilo taj uvid u vlastita stanja. Njihov odgovor bio je pozitivan. Postoji *popratno neuronsko stanje T* koje daje informaciju o aktiviranju c-vlakana. Ovo smatram drugom Rortyevom pogreškom, jer nas ništa ne priječi da kažemo da je upravo neuronsko stanje T jedno svjesno stanje. U tom slučaju opet bismo se vratili na područje redukcionozma te se javlja pitanje: Zašto izbacivati svijest kao entitet ili termin kada očito postoji neka stvarnost kojoj odgovara, čak iako su to možda samo neuronska stanja? Očito da još uvijek imamo pravo tvrditi da pojmovi našeg mentalističkog jezika na nešto referiraju.

Zaključak

Nakon svega moram zaključiti da je eliminativizam i nelegitiman i nepotreban. Da je nelegitiman smatram da je pokazano u (2, 2.1), jer se služi našom mentalnom terminologijom kao *explanansom*, tako čineći kategorijsku pogrešku (ne istu kao i Descartes, ali ipak pogrešku), a da je nepotreban vjerujem da se vidi u (2.2), jer nije dovoljno jasno pokazano zašto ne bismo određena stanja našeg mozga zvali upravo svjesnim stanjima.

Postoji naravno i mnogo zanimljivijih načina da se suoči sa eliminativizmom, ali je zadani opseg ovog rada jednostavno preuzak da bismo ih prikazivali. Također postoji i novija struja eliminativista, tzv. funkcionalni eliminativizam s kojim se filozofi razračunavaju u na druge načine, međutim, i on je sazdan na temeljnim postavkama svog starijeg brata te smatram da ne predstavlja preveliku opasnost za one koji žele zadržati pojam svijesti i duha, makar oni za njih bili samo posljedica procesa u našim mozgovima.

Bibliografija

PEĆNJAK, Davor (2002), «Eliminacija eliminativizma», *Prolegomena*, Vol. I (2002): 19-35.

RAMSEY, William (2003) «Eliminative Materialism» u ZALTA, Edward N. (ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2003 Edition)*. Internet adresa: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2003/entries/materialism-eliminative/>

RORTY, Richard, *Filozofija i ogledalo prirode*, Sarajevo, 1990.